

”Måntro hon är homo?”

Om lesbiska kvinnors identitetsformering och självförståelse i brev till RFSL 1950–1965

Vi är två damer som länge önskat komma i kontakt med människor av samma art. Efter att ha läst en artikel i Vecko-journalen av år 1951 som behandlade just detta problem hoppas vi komma ur isoleringen. Genom det utsatta postgironumret har vi nu tagit reda på adressen. Vi ville gärna besöka er klubb i Stockholm fast vi ännu inte är medlemmar. Naturligtvis är vi mycket angelägna om att inte bli avslöjade för vår omgivning, inte så konstigt eftersom man alltid fått dölja sig inom sitt skal. (A-B.N, S.K, 1952-11-20, 730611/E/E1/E1D/1, RFSLs arkiv, Riksarkivet)

SA SKREV TVÅ unga Uppsalakvinnor till Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL) i november 1952. De blev senare medlemmar i förbundet trots att båda saknade rekommendationer från andra medlemmar, vilket var i strid med RFSLs dåvarande stadgar. Men bara ett halvår senare trädde en av kvinnorna ur förbundet. Tonen var kort. Vilka funderingar eller händelser som lett fram till hennes beslut framgår inte av brevet:

Härmed anhålles på det bestämdaste om mitt utträde ur förbundet. Mitt kort och allt som vidrör mitt namn skall alltså makuleras så fort som möjligt. (A-B.N, 1953-03-14, 730611/E/E1/E1D/1)

I ungefär samma anda går många av de brev som sändes till RFSL från privatpersoner under 1950- och 1960-talen. De andas oro, ensamhet och rädsla. Många brevskrivare befarade att de skulle förlora både sin

försörjning och sitt anseende om de avslöjades som homosexuella. Trots dessa farhågor vände sig kvinnor till RFSL för att ansöka om medlemskap, fråga om förbundets verksamheter och för att få kontaktannonser publicerade i förbundets tidskrifter. Anledningarna var många och varierande. Inte sällan berättade kvinnorna relativt utförligt om sina liv och personliga bekymmer i dessa brev. Förtroliga samtal uppstod mellan företrädare för förbundet och flera brevskrivare.

Till grund för denna artikel ligger privat korrespondens mellan RFSL och kvinnor under tidsperioden 1950 till 1965. Syftet har varit att bekanta mig med den lesbiska kvinnan i en epok i svensk historia som så starkt kommit att förknippas med hemmavarande mödrar och folkhemsromantik. En övergripande fråga som drivit mig i undersökningen är hur kvinnor, som upplevde ett samkönat begär (benämnda som lesbiska i denna artikel) formade sin identitet utifrån samtida föreställningar om homosexuella kvinnor och rådande vetenskapliga förklaringsmodeller om homosexualitet. Jag har även velat undersöka om uttrycken för kvinnornas självförståelse ändrades under den avgränsade perioden.

RFSLs brevmaterial finns arkiverat på Riksarkivet i Stockholm. Totalt omfattar det analyserade materialet 145 stycken, helt eller delvis, nedtecknade brev från 53 avsändare (antalet är större om man tar hänsyn till att det i några fall var flera avsändare bakom breven). Det omfattar i stort sett samtliga brev som finns arkiverade i RFSLs arkiv under den aktuella tidsperioden där avsändaren är en kvinna (det vill säga har ett kvinnligt namn och/eller presenterar sig som kvinna). Ett undantag finns dock. Brev som enbart handlar om medlemsärenden – önskemål om att bli medlem eller lämna förbundet – har jag på grund av brevens knappa innehåll valt att inte ta med i undersökningen.

Svarsbrev från RFSL har lästs och i vissa fall nedtecknats. Samtliga förnamn på brevskrivarna i artikeln är fingerade, medan initialer som återfinns i referenser till breven är korrekt återgivna.

I läsningen av breven har jag utgått från ett queerteoretiskt perspektiv. En grundbult inom queerteorin är att det inte är möjligt att härleda grundläggande kategorier som kön, genus och begär till biologiska

skillnader eller autentiska könsidentiteter, utan att dessa i stället förstås som effekter av en specifik maktutövning. Angreppsättet kallas genealogi och är ett av två ben som queerteorin sägs vila på (Butler 2007, 43). Det andra benet rubriceras performativitet och utgår ifrån att kön/genus inte handlar om att vara – utan att göra. Vi görs till kvinnor och män genom upprepade och stilerade handlingar (Butler 2007, 219). Det kan exempelvis handla om sättet vi går, talar och rör våra kroppar. Med andra ord, ingen föds till kvinna och man – vi blir i stället till som kvinna och man genom ett ständigt konstruerande (Butler 2007, 87–8). Begripliga genus är de som upprättar och upprätthåller en viss koherens och kontinuitet mellan kön, genus, begär och sexuellt beteende (Butler 2007, 68–9, 87). Systemet, eller själva förstälseramen, som kopplar samman kategorierna kön, genus och begär i en heterosexuell motsatsrelation har Judith Butler (2007) begreppsliggjort som den heterosexuella matrisen. Systemet vilar på antagandet att genusmöjligheterna är två, man och kvinna, att genus uttrycker ett inre och sant kön, samt att begärets riktning uttrycker genus (Butler 2007, 74–5). Butler avfärdar helt tanken på att det existerar ett sant eller inre kön bortom genus. Hennes utgångspunkt är att genus alltid är en handling, men inte genom ett subjekt som skulle kunna påstås existera före handlingen: ”Det finns ingen genusidentitet bakom uttrycken för genus: denna identitet är performativt skapad genom just de ’uttryck’ som sägs vara dess effekter.” (Butler 2007, 77–8)

Det för artikeln centrala begreppet identitetsformering har hämtats från litteraturprofessorn Diana Fuss (1994). Utgångspunkten är att identifikation handlar om att förhålla sig till och införliva den andre i sin egen identitet. Fuss beskriver denna process som skillnaden mellan jaget och den andre, eller med andra ord: att positionera sig gentemot vad man *inte* är. Fuss (1994, 2–3) menar vidare att omvägen via den andre inte följer någon bestämd utvecklingsbana, men att den håller sig inom våra kulturella och historiska gränser. ”Identifikation namnger historiens och kulturens inträde i subjektet, ett subjekt som måste bära spåren av varje möte med den externa världen.” (Fuss 1994, 2–3) Butler menar i likhet med Fuss att identiteten är en konstruktion, en

framkallad och skapad effekt. Konstruerandet begränsas av antaganden om fastställda och grundläggande identitetskategorier. Men, poängterar hon, detta öppnar paradoxalt nog möjligheten för nya former av handlande och motståndshandlingar mot de fastställda identitetskategorierna (Butler 2007, 229).

Under den avgränsade perioden samexisterade i Sverige olika vetenskapliga teoribildningar för att förklara homosexualitet. Vissa betonade homosexualiteten som resultatet av biologi, andra betonade miljön. Ingen förklaringsmodell vann utan hållningarna till homosexualitet existerade sida vid sida. I genomgången av materialet har jag inte funnit att de brevskrivande kvinnorna resonerade kring olika förklaringsmodeller eller teorier kring homosexualitet. De skrev inte direkt huruvida de betraktade sitt samkönade begär som medfött eller förvärvat, rätt eller fel, syndigt eller sjukligt. Jag menar dock att det genom att analysera de termer och uttryck som kvinnorna använde för att beskriva sig själva och sitt samkönade begär, går att spåra om och i så fall hur kvinnornas självförståelse formats av samtida föreställningar och vetenskapliga teorier om homosexualitet.

Varför skrev kvinnorna och vem svarade?

I RFSLs första stadgar från 1953 slogs bland annat fast att förbundets mål var att arbeta för humanitärt och socialt likaberättigande för homo- och bisexuella, att motverka homosexuell prostitution och att bistå med juridisk och mentalhygienisk hjälp för medlemmar som hamnat i trångmål. Mentalhygienisk hjälp avsåg sannolikt att hjälpa medlemmar att acceptera sig själva (Wasniowski 2007, 93–4). Av det undersökta brevmaterialet att döma spelade RFSL en viktig roll när det handlade om just detta. Bara vetenskapen om att förbundet existerade tyckts för många kvinnor ha varit av stor betydelse. Det ingöt en känsla av att det fanns andra som dem och att homosexualitet inte behövde betraktas som något onaturligt (Wasniowski 2007, 106). Inte sällan uttryckte kvinnor att de tidigare befarat att de var ensamma om att bära på ett samkönat begär:

Jag vill också tacka Dej för den brevvän Du skaffade mej, det är så roligt (eller vad man skall kalla det) att veta att man har någon att tala vid när man trott sig vara alldeles ensam [sic.] om att känna det så här. (GJ, 1958-01-08, 730611/E/E1/E1D/3)

Brevskrivare och företrädare för förbundet diskuterade i breven allt från kärleksbekymmer och äktenskapliga problem till litteratur och psykisk ohälsa. Tonen var förtrolig. Det framgår att flera av de brevskrivande kvinnorna, som i sina inledande kontakter med RFSL beskrev sig själva som ensamma och isolerade, senare fått kontakter med andra medlemmar. Viktiga kontakter tycks alltså ha knutits via brevkorrespondensen. Elisabet från Ulricehamn skrev 1955 i ett av sina första brev:

Jag ville bara skriva och tacka för att jag fick bli medlem. Om jag inte kan medverka så aktivt betyder det ganska mycket för mig att få vara medlem i Förbundet. Finns det någon flicka som Ni känner ock litar på får ni gärna lämna ut min adress. Samtidigt ber jag att få en annons införd i förbundsmeddelande. (I.S, datum saknas, 1955, 730611/E/E1/E1D/3)

Av korrespondensen med RFSL framgår att hon under de efterföljande åren lyckades knyta kontakter med lesbiska kvinnor över hela landet. Tre år senare skriver hon:

Jag har nu flera trevliga likasinnade bekanta och jag har också kommit i kontakt med en kvinna här i stan. Jag har ju också kontakt med Eva i Västerås, som du känner och har träffat. Jag har varit hos henne flera gånger och hela min semester var jag hos henne och hon har hälsat på mig också. Jag tycker mycket om henne och är glad över att ha fått träffa henne. Jag slutar med de bästa hälsningar från Elisabet! (I.S, 1958-08-29, 730611/E/E1/E1D/3)

Den som flitigast svarade på breven var Raymond Staf, en av initiativtagarna till RFSL och från 1958 ordförande i brevklubben Albatross,

som organiserade RFSL-medlemmarna utanför Stockholm. Något som framgår av brevmaterialet är att många av de brevskrivande kvinnorna hade stort förtroende för honom och han utvecklade också nära vänskapsrelationer med flera av dem.

Majoriteten av brevskrivarna i det studerade materialet bodde utanför Stockholm. En anledning är att arkivmaterialet omsorterades runt åren 1957 och 1958. Stockholmsmedlemmarna delades upp i två klubbar utifrån kön, övriga medlemmar fick ingå under landsortsklubben Albatross. Arkivmaterialet på Riksarkivet återspeglar indelningen. Det innebär att de flesta breven, framför allt efter 1958, är skrivna av medlemmar utanför Stockholm (Wasniowski 2007, 13). Det är rimligt att anta att lesbiska kvinnor som levde med en partner och/eller hade en umgängeskrets med likasinnade sannolikt inte hade ett lika stort behov av att korrespondera med RFSL. Möjligt är alltså att brevskrivarnas upplevelser av ensamhet och isolering kan ha varit mer påfallande än för kvinnor som levde med en partner och/eller i Stockholm, där det trots allt fanns ett visst organiserat umgänge för lesbiska kvinnor från mitten av 1950-talet i form av RFSL-klubben Diana. Samtidigt vill jag påpeka att möjligheten att leva ett öppet homosexuellt liv – i bemärkelsen att på arbetsplatsen, i församlingen eller i grannskapet kunna tala om att man levde i en samkönad relation eller föredrog att göra det – troligtvis inte upplevdes som större i Stockholm än på mindre svenska orter. Min utgångspunkt är att oavsett bostadsort, klassbakgrund, yrke, civil status, litet eller stort umgänge med likasinnade tvingades lesbiska under åren 1950 till 1965 underkasta sig och förhålla sig till heteronormen utifrån en begränsad uppsättning möjligheter.

Rädslan för den smittsamma homosexualiteten

Homosexuella handlingar avkriminaliserades i Sverige 1944. Totalförbudet ersattes av en komplicerad trappa av åldersgränser. Skyddsåldern för homosexuella handlingar sattes till 18 år, men i de fall där den ena parten var straffmyndig (över 18 år) och den andra parten var mellan 15 och 18 år, riskerade den äldre två års straffarbete eller fängelse. För homosexuella handlingar med någon i beroendeställning infördes en

åldersgräns på 21 år. Bakom 1944 års reform låg en tankemodell som byggde på att vissa människor var homosexuella till sin konstitution, medan för det stora flertalet människor var sexualiteten flytande och påverkbar under ungdomen. För den senare gruppen antogs en enda homosexuell erfarenhet under tonåren kunna leda till att utvecklingen mot heterosexualitet stördes och tog en felaktig riktning. Tankemodellen brukar kallas för förförelseteorin (Andreasson 2000, 38–9).

Att samkönade handlingar avkriminaliserades 1944 betydde inte att samhällsklimatet blivit mer tolerant eller att acceptansen för homosexuella hade ökat, menar Andréaz Wasniowski (2007). Lagändringen bör i stället förstås som att den läkarvetenskapliga diagnosen hade vunnit gehör över den juridiska och religiösa diskursen. I stället för att fördömas som synd eller lagbrott skulle homosexualiteten studeras, förbyggas och möjligen botas (Wasniowski 2007, 68). Lagändringen 1944 har av andra tolkats som en ren kriminalpolitisk åtgärd. Martin Andreasson (2000, 39) menar att lagstiftarna med avkriminaliseringen och införandet av de olika åldersgränserna ville få polis och sociala myndigheter att fokusera sina resurser på homosexualitetens samhällsfarliga yttringar, det vill säga förhindra att unga människor så att säga fastnade i homosexualitet.

År 1965 skärptes lagstiftningen genom tillägget ”förförelse av ungdom”. Därmed kriminaliserades tillfälliga homosexuella kontakter med personer under 21 år. Förförelseteorin höll alltså lagstiftarna i sitt grepp under flera decennier (Wasniowski 2007, 72). Först 1979, efter en statlig utredning om homosexuellas situation i samhället och en uppmärksammas ockupation av Socialstyrelsens lokaler, beslöt myndigheten att stryka homosexualitet ur förteckningen över mentala sjukdomar (Söderström 1999, 675).

Den homosexuella kvinnan och hennes problem

Som det inledande citatet exemplifierar användes begrepp som problem och bekymmer frekvent när kvinnor korresponderade med RFSL. Problembeskrivningar genomsyrar breven under hela den undersökta perioden. Att vara kvinna med begär till andra kvinnor framställdes som ett problem *per se*. Få brevskrivare definierade vad de avsåg med problemet,

mottagaren förutsattes förstå utan närmare förklaringar:

Min make har helt accepterat min läggning och har själv föreslagit mig att söka kontakt med någon likasinnad kvinna för att åtminstone få tala med eller skriva till som har samma problem och läggning som jag. (J.B, 1962-12-08, 730611/E/E1/E1D/5)

Även från förbundets sida användes begrepp som bekymmer och problem närmast synonymt med homosexuell läggning under 1950-talet och det tidiga 1960-talet. Det märks inte minst av de svarsbrev som studerats. Ett av förbundets syften var att förbättra livsvillkoren för homosexuella genom att synliggöra hur stor andelen av befolkningen som inte var heterosexuella var och hur dessa människors livsvillkor såg ut. RFSL menade att homosexuellas problem berodde på den dominerande synen i samhället på sexuella avvikelser som tvingade homosexuella att dölja och förtrycka sin natur, vilket skapade oro och ångslan och i förlängningen olika typer av neuroser (Wasniowski 2007, 116–7). När företrädare för RFSL kommunicerade med medlemmar via brev och publikationer återkom man ofta till de särskilda problem som homosexuella förutsattes leva under. Ester, en kvinna från Finland, skrev till RFSL 1962 för att höra hur hon kunde komma i kontakt med en homosexuell kvinna i Sverige (D.K, 1962-04-09, 730611/E/E1D/5). Hon skrev att tankarna på att vara tillsammans med en annan kvinna var som starkast om kvällarna när hon var ensam hemma. Noterbart är att Ester själv inte gav uttryck för att hon såg sitt begär som något problem. Om något framstod som ett bekymmer var det faktumet att hon saknade en partner/väninna i sitt liv. Till svar från RFSL fick hon:

Det är många som kämpar med samma problem och svårigheter som ni. Någon patentväg att lösa den finns inte. Men vi kan ju skaffa oss själva en klar och riktig syn på problemen. Och vi får inte tro att de är lösta när vi funnit kontakter. Dock är det skönt med en vän, men det är dock så att vi sällan får behålla dem för hela livet. (Raymond Staf, datum saknas, 1962, 730611/E/E1/E1D/5)

RFSL resonerade visserligen kring homosexuellas problem i relation till samhällets snäva normer och intolerans, men ändå föll problembeskrivningen påfallande ofta tillbaka på homosexuella själva. Avvikelsen, inte den heterosexuella normen, framstod som problemet. I breven rekommenderas att medlemmarna skulle annonsera efter kontakter i förbundsbladen och inte sitta passivt och vänta. Ester sökte efter en kvinna, men fick som svar att hon först borde skaffa sig "en klar och riktig syn" på problemen (730611/E/E1D/5). Tydligt är att de kvinnor som vände sig till förbundet ofta återspeglade denna problemorientering i sätten de beskrev sig själva, sina begär och sin livssituation.

Jag vill så gärna hjälpa andra, som har det svårt med sina problem, bara de vågade tala ut. (R.L, 1958-02-21, 730611/E/E1/E1D/3)

De brevskrivande kvinnorna poängterade gång efter annan att det var de själva som föll utanför det normala och att problemet var deras att hantera, inte den heterosexuella norm som gjort dem till avvikare. Kvinnorna inte bara hade problemen, de var problemen. RFSL åtog sig patientföreningens roll att stötta, lindra och sprida kunskap till de drabbade, liksom att påverka allmänhet och beslutsfattare till att förstå och respektera den utsatta gruppen.

Även om samtalen i breven i mångt och mycket var problemorienterade är det viktigt att poängtera vilken unik och viktig roll RFSL spelade för många enskilda kvinnor och män under 1950- och 1960-talen. I ett i övrigt strängt heteronormativt samhälle erbjöd RFSL stöttning och lindring för personer som uttryckte ett samkönat begär. Malmökvinnan Ingegerd valde att gå ur förbundet 1958 efter knappt ett år som medlem, men hon uttryckte tacksamhet för den hjälp hon fått under sin tid i förbundet

Hej Raymond!

Jag vill be Dig om en tjänst, att Du ordnar med så att jag blir helt struken i klubben, ty jag skall gå helt ur den. Jag vill tacka Dej för alla trevliga och uppmuntrande brev jag fått av Dej. Orsaken till mitt utträde

är att jag skall gifta mig och då kan jag inte räkna mej som medlem. Jag önskar Dej och alla Dina trogna medarbetare en god framgång, ty sådan hjälp det varit för mej är det säkert för många. Så bifogar jag mitt medlemskort. Får jag be Dej om ett litet svar på dessa rader. (A-M.C, 1959-13-08 730611/E/E1D/3)

Normaliteten – och motståndet mot den

Regulativ makt är ett centralt begrepp inom queerteorin. Det handlar om den process som både utfärdar och reglerar färdiga genus, men även formar och danar subjektet. Butler (2006, 58) menar att detta att bli subjekt för en reglering också är att bli subjektiverad av den, det vill säga att ges existens som ett subjekt just genom att bli reglerad. Resonemanget syftar till att peka på hur genus fungerar som en regulativ norm, men genusnormer skapas även som stöd för andra slags regleringar (Butler 2006, 69). Enligt Butler är reglering en fråga både om att göra något regljärt, men också, som Michel Foucault klargjort, om ett slags disciplin och övervakning inom senmoderna maktformer. Denna maktutövning behöver inte ta sig uttryck i juridisk makt, den verkar likaväl genom normer som är knutna till normaliseringsprocessen, det vill säga vem som är att betrakta som normal och vem som inte är det (Butler 2006, 71). Hon menar att regleringens makt är en makt som, mer eller mindre, bestämmer vilka vi kan bli. Annorlunda formulerat: "[V]ad, med tanke på det samtida varandets ordning, kan jag bli?" (Butler 2006, 73)

Det "samtida varandets ordning" och de möjliga representationer som fanns att tillgå för spegling och identifikation under den undersökta perioden, stämplade homosexuella kvinnor som avvikande och onormala. Samtidens syn på kvinnlig homosexualitet blottläggs bland annat i en vårdnadsprocess från 1955 som refererades till i flera medier. I händelsernas centrum stod ett fränskilt par, en man och homosexuell kvinna, samt parets dotter. Mannen hävdade att kvinnan på grund av sina förbindelser med andra kvinnor var en olämplig moder och därför borde fräntas vårdnaden. Kvinnans homosexuella beteende gjorde henne hård, okvinnlig och känslökall och därmed en dålig mor för sitt barn, hävdade mannen. Dottern kunde därigenom bli emotionellt utarmad.

En barnpsykolog hördes och rådhusrätten fann kvinnan olämplig som vårdnadshavare då det kunde antas att hon skulle ta emot homosexuella kvinnor i sin bostad och att detta kunde påverka dotterns uppväxtmiljö och driftinställning negativt. Både rådhusrätten och hovrätten gick på mannens linje och fräntog kvinnan vårdnaden om dottern. Först i Högsta domstolen (HD) tilldömdes kvinnan vårdanden. HD ansåg inte att det fanns omständigheter som pekade på att modern i framtiden skulle utnyttja sin dotter (*Följeslagaren*, 1956). Rättsfallet visar på en typ av representation av kvinnlig homosexualitet som lesbiska kvinnor i Sverige hade att förhålla sig till under 1950-talet. En homosexuell kvinnas moderskap kunde ifrågasättas på grund av hennes sexuella läggning, även om HD i detta fall inte fann det troligt att kvinnan i fråga skulle utnyttja sin egen dotter.

I brevmaterialet går det, som tidigare nämnts, att utläsa att många kvinnor hade ett problemorienterat sätt att beskriva sitt samkönade begär. Problembeskrivningen föll på kvinnorna, inte på de normer som skapat dem till avvikare. Men det är i breven även möjligt att skönja spår av motstånd mot förhärskande kategoriseringar. Anette från Södertälje skrev:

Jag är 35 år gammal och min s.k. "onormala" inställning till sexualiteten emellan könen har drivit mig in i en fruktansvärd ensamhet. Det är svårt att inte bli accepterad av omvärlden. Därför tänkte jag att det kanske finns en möjlighet att genom Er komma i kontakt med andra som har samma problem att brottas med. (A-B.Ö, 1960-11-12, 730611/E/ErD/4)

Anette markerade distans till begreppet onormal genom att låta det föregås av ett *så kallat*, liksom att sätta samma begrepp inom citations-tecken. Enligt Fuss (1994) handlar identitetsformering om att förhålla sig till och införliva den andre i sin identitet – att ta omvägen via den andre. Av sammanhanget går det att förstå att Anette inte betraktade sig som heterosexuell. Heterosexualiteten – det hon inte var – utgjorde med andra ord fixpunkten som Anettes självförståelse förhöll sig till. Även för Eva, en kvinna från Västerås, var uppdelning i normal och

onormal av central betydelse i självbeskrivningen.

Jag har många gånger försökt komma in på det sexuala [*sic.*] området och gjort små trevanden hur ”normala” människor ställer sig till oss s k ”icke normala”. För det är ju så de gärna vill kalla oss [...]. Jag sa till dem att de skulle inte komma och säga att de homosexuella inte var normala, för jag menade, att vi många gånger är mycket mer normala än andra. Det är så skönt att ibland ”få sjunga ut”. (R.L, 1958-02-21, 730611/E/E1/E1D/3)

I likhet med Anette lät Eva begreppet onormal inramas av citations-tecken. Eva gav också uttryck för en önskan att fylla begreppet med en ny betydelse eftersom homosexuella ”många gånger är mycket mer normala än andra”. Att ges existens som en homosexuell kvinna i 1950- och 1960-talens Sverige var, för att återknyta till regulativ makt, att underordnas och regleras av termer som onormal, avvikare och problem. I dessa exempel är det dock möjligt se hur samma förhållande kategoriseringar även kunde användas för att markera motstånd. Kvinnorna lät sig förvisso definieras av begreppet onormal, men de markerade i samma stund distans till kategoriseringen.

Att tillhöra familjen – och den speciella arten

Det ska påpekas att de brevskrivande kvinnorna använde en lång rad uttryck för att beskriva en lesbisk identitet och/eller ett samkönat begär, exempelvis ”en själsfrände”, ”likasinnad”, ”anomal”, ”homofil”, ”kvinnlig homosexuell”, ”lesbisk”, ”lagd åt det andra hållet”, ”någon som tillhör familjen” och ”som sitter i samma båt”. Det florerade således en mängd olika uttryck. Noterbart är att ”homofil”, det begrepp som RFSL önskade etablera i det svenska språkbruket, användes förhållandevis sparsamt i brevkorrespondensen. Bland de kvinnliga brevskrivarna var i stället ”homosexuell”, jämte ”likasinnad”, de begrepp som mest frekvent användes för att beskriva en själv och den egna läggningen. Termerna tycktes väl förankrade bland de kvinnor som vände sig till RFSL under tidigt 1950-tal. Även ”delvis homosexuell” förekom för att beskriva en

dragning till både män och kvinnor (A-M.C, 1957-12-16, 730611/E/E1/E1D/3). Att användningen av "homosexuell" var så pass utbredd tyder på att något skett i fråga om lesbiska kvinnors språkbruk över ett par decennier. Forskare som studerat hur frågor om homosexualitet behandlades i Riksförbundets för sexuell upplysning (RFSU) brevmaterial under 1930- och 1940-talen konstaterar att ytterst få kvinnor definierade sig med begreppet "homosexuell" under dessa decennier. Inger Ehn Knobbloch (1999, 65) skriver att i de enstaka fall någon använde begreppet så var det för att ge uttryck för att man drabbats av något, likt en sjukdom. Det handlade mer om att ha homosexualitet än om att vara homosexuell. I det brevmaterial jag studerat förekommer begreppet "homosexuell" frekvent under den undersökta tidsperioden. Och homosexuell är något man är – inte har:

Jag bor hos min moster och hon vet inte om att jag är homosexuell. (R-M.H, 1958-02-19, 730611/E/E1/E1D/3)

En kvinna från Åbo, som blev medlem i RFSL 1951 (Finland hade ingen motsvarande förening vid tidpunkten), skrev i ett av sina brev att hon länge misstänkt att det funnits en "homosexuell krets" (E.G, 1952-07-07, 730611/E/E1/E1D/1). Även förkortningar av begreppet homosexuell förekom i hennes brev. När kvinnan i Åbo gått och förälskat sig i en kvinnlig frälsningssoldat från Sverige berättade hon följande:

Hon är mycket kavat och käck, har ett så sällsynt fast handslag och tittar en rakt och djupt in i ögonen. Och jag har börjat fråga mig själv: "Männ-tro hon är homo?" (E.G, 1953-01-05, 730611/E/E1/E1D/1)

Uttrycket "att tillhöra familjen" var ett vanligt sätt att omskriva homosexuella under 1950- och 1960-talen. Margareta Lindholm och Arne Nilsson (2002) menar att begreppet uttrycker samhörighet och gemenskap, en likhet i fråga om härstamning. De pekar på att det även går att tolka familjebegreppet som ett uttryck för att man ansåg sig tillhöra en annan familj än den man fötts in i, en familj av likasinnade (Lind-

holm och Nilsson 2002, 80). Idén om att homosexuella på något sätt är medlemmar av samma familj bär likheter med föreställningen att homosexuella utgör en egen avgränsad biologisk minoritet vid sidan av majoriteten av heterosexuella. Notera exempelvis hur de två Uppsalakvinnorna i det inledande citatet efterfrågade människor av "samma art". Båda uttrycken – "art" och "familj" – pekar på föreställningen att alla homosexuella har någon form av biologisk gemenskap och tillhörighet.

Den nya sexualvetenskapen från förra sekelskiftet, företrädd av bland andra sexologen Havelock Ellis, betraktade homosexualitet som en naturlig variation att jämföra med exempelvis vänsterhänthet eller färgblindhet. Det var bland annat mot Ellis som de tidiga pionjärerna inom RFSU lutade sig när förbundet under 1930- och 1940-talen argumenterade för att homosexuella handlingar borde avkriminaliseras. Etnologen Pia Lundahl (2005, 74, 266–7), som studerat RFSUs rådgivningsmaterial från 1930-, 1940- och 1950-talen, menar att den acceptans som inledningsvis utmärkte RFSUs hållning i hög grad grundades i begärets biologiska förankring.

Men förbundet var inte stringent i sin hållning. Lena Lennerhed (2002, 167) noterar att RFSU under ett och samma år, 1937, i sina svar till rådfrågande kunde skriva såväl att homosexualiteten var hormonellt betingad och därmed medfödd, som att den både var medfödd och förvärvad. Svaren varierade beroende på vem det var på förbundet som svarade – det fanns således inte en enhetlig syn på homosexualitet inom RFSU.

Splittringen i synen på homosexualitet blev också allt tydligare under 1940-talet. I samband med att homosexuella handlingar avkriminaliserades 1944 publicerade Gunnar Nycander, psykoanalytiker, läkare och styrelseledamot i RFSU, en artikel i ämnet i förbundets tidskrift. Han välkomnade visserligen lagändringen men var kritisk till argument som utgick från att homosexualitet var ett naturligt och biologiskt förankrat begär. Nycander ville i stället hävda att samkönat begär var en effekt av en neurotisk eller psykopatisk livsstil. Föreställningen om en biologiskt betingad homosexualitet började alltmer att överges under 1940-talet. I stället fick de psykologiska förklaringsmodellerna större gehör (Lun-

dahl 2005, 274–5). Detta skifte noterade även RFSL, som i den egna tidskriften *Följeslagaren* 1958 publicerade ett utdrag från ett radioprogram med den så kallade radiodoktorn, överläkare Bertil Söderberg:

Jag vill alltså med de här orden varna för att moralisera och bortstöta de ångestladdade, neurotiska människor, som också i sin symptombild har råkat få in homosexualitet, ofta av en tillfällighet. Homosexualiteten är alltså här en sjukdomsyftning t.ex. av ångestneuros. (*Följeslagaren* 1958)

Lundahl (2005, 276) ser i denna tankeväxling – från biologiska till psykologiska orsaksförklaringar – en avgörande förändring i synen på förhållandet mellan heterosexualitet och homosexualitet. Hon menar att homosexualiteten på ett nytt sätt kom att bekräfta heterosexualiteten. När yttre faktorer var anledningar till homosexualitetens uppkomst blev det möjligt att urskilja två utvecklingsmöjligheter, dels en utvecklingsbana på väg mot den korrekta heterosexualiteten, dels en annan bana på väg mot den oönskade homosexualiteten. Homosexuella upplevelser behövde inte tolkas som uttryck för ett bestämt begär utan som villovägar och avvikelser. Homosexualiteten hade på så sätt omformulerats och kommit att tolkas som en misslyckad form av heterosexualitet.

Det är i grova drag möjligt att urskilja tre vetenskapliga läger med olika uppfattningar om homosexualitetens uppkomst under den tidsperiod som den här undersökningen omfattar, dels de som ansåg att homosexualitet var något medfött, det vill säga konstitutionellt, dels de som pekade på miljömässiga faktorer såsom dålig uppfostran, dels de som landade i en kompromiss och hänvisade till både arv och miljö (Wasniowski 2007, 126–37). Även om det under 1940-talet kom att ske en förskjutning mot mer psykologiska förklaringsmodeller är det viktigt att poängtera att teoribildningarna levde sida vid sida under 1950- och 1960-talen. Utdraget nedan, från en artikel i *Följeslagaren* 1957, visar också att de skilda perspektiven samexisterade:

I och med att psykoanalysen vunnit allt större insteg på psykiatris område har samtidigt synen på homosexualiteten alltmer kommit att

favorisera teorin om homosexualiteten som en under utvecklingsåren förvärvad neuros. Anhängarna av den motsatta teorin, som förutsätter homosexualitetens medfödda upphov, har emellertid samtidigt fått ett nytt argument i att man, trots ett starkt ökat intresse för psykoanalytisk terapi av homosexuella, knappast vunnit några praktiska resultat – mycket i motsättning till vad man med psykoanalys uppnått med andra neuroser. (*Följeslagaren* 1957)

RFSL lutade sig mot flera vetenskapliga källor för att åberopa att homosexualitet var normalt. Den mest namnkunniga av källorna var zoologen Alfred Kinsey, som under slutet av 1930-talet blev intresserad av den mänskliga sexualiteten (Wasniowski 2007, 126–7). Kinsey publicerade 1948, efter tiotusentals intervjuer med människor om deras sexuella erfarenheter, sitt stora arbete om mannens sexuella beteende. 1953 utgav han ett motsvarande verk om kvinnans sexuella beteende. Kinsey och hans kollegor gjorde inte anspråk på att förklara orsaken till människors sexualitet och de satte inte heller upp några normer för denna. De nöjde sig med att kvantifiera och räkna. Vad som räknades var antalet orgasmer – och på vilket sätt de tillkommit. Resultaten var slående. Bland kvinnorna hade 19 procent haft samkönat sex och bland männen 30 procent. Kinseys slutsatser var att människans sexualitet är mångskiftande och omöjlig att inordna i stela kategoriseringar (Norrhem, Rydström och Winkvist 2008, 146). Med Kinseyrapporterna i ryggen argumenterade RFSL bland annat mot förförelseteorin. Förbundet menade att sexuella erfarenheter under ungdomsåren inte kunde leda till att permanenta en sexuell läggning i någon särskild riktning. Noterbart är dock att inte heller RFSL alltid var stringent. Ibland argumenterade förbundet för att homosexualitet var ett resultat av biologi, ibland av både arv och miljö. Förbundet vacklade således i frågan och uttryckte flera olika ståndpunkter (Wasniowski 2007, 141–2).

Attitydförskjutningar under tidigt 1960-tal

Den avgränsade femtonårsperioden som artikeln omfattar – 1950 till 1965 – ringar in både det kärnfamiljsromantiska 1950-talet och den ti-

digare delen av det revolutionära 1960-talet. Det är under den här tiden möjligt att skönja en omsvängning i fråga om hur homosexualitet behandlades i media från starkt avståndstagande och schabloniserande under 1950-talet till mer nyanserat under det tidiga 1960-talet (Norrhem 2001, 149–51).

Under efterkrigstiden och i inledningsskedet av kalla kriget fick homosexuella i västvärlden rollen som slagträ för att misstänkliggöra oliktankare (Norrhem, Rydström och Winkvist 2008, 136). I Sverige kom misstänkliggörandet till konkreta uttryck i de så kallade rättsrötteaffärerna, även kända som Kejne- och Haijbyaffärerna, som rullades upp i svensk media under 1950-talet. Min avsikt är inte att gå in närmare på förvecklingarna i dessa historier, men i grova drag byggde affärerna på föreställningar om att det existerade grupper av inflytelserika homosexuella män ända längst upp i samhällstoppen som skyddade varandra och att dessa män förförde unga pojkar och ledde in dem i homosexuell prostitution (Lennerhed 1994, 70–8). Kring kvinnlig homosexualitet var det i huvudsak tyst med undantag av några uppmärksammade domar mot homosexuella kvinnor under 1940-talet. I det mest kända fallet från 1943 gällde det kvinnor som åtalades för otukt mot naturen. De yngre kvinnorna i gruppen förklarade att de egentligen var heterosexuella men blivit förförda av den äldre kvinnan som framställdes som genuint homosexuell. Det var också denna kvinna som fick den hårdaste domen, straffarbete i sex månader. De tre yngre fick villkorligt. Den femte kvinnan hann avlida innan hon fullföljt en psykiatrisk undersökning (Norrhem, Rydström och Winkvist 2008, 110–1).

Det var dock huvudsakligen män som åtalades för otuktshandlingar under 1900-talets första hälft och som blev föremål för skrivierna i dagspressen under 1940- och 1950-talen. Detta kom givetvis att påverka män och kvinnor på olika sätt. Historikern Svante Norrhem (2001, 74–5) skriver att hur fruktansvärda dessa skrivierna än må ha framstått, så gav de beskedet att homosexuella män faktiskt existerade. Kvinnornas självbild borde ha kunnat bli bättre än männens, men tystnaden kring kvinnlig homosexualitet ledde i stället till känslor av ensamhet och isolering.

Som inledningsvis nämndes kom medias sätt att behandla frågor som rörde homosexualitet att förändras under de femton år som studien omfattar. Några av de viktigaste bidragen i sammanhanget var radio-programmet "Rätten att vara annorlunda", som gjordes av den danskfödda journalisten Henning Pallesen tillsammans med Lars Hansegård. Programmet sändes i Sveriges Radio i oktober 1960. Fyra homosexuella, två män och två kvinnor, berättade anonymt om rädslan för att bli avslöjade för sin omgivning och om hur samhällets negativa inställning till homosexualitet drabbade dem. Några år senare, 1964, gav Pallesen ut debattboken *De avvikande*, där han argumenterade för att homosexualitet inte var ett medicinskt problem utan ett minoritetsproblem (Lennerhed 2000, 133–5). Det försiktigt förändrade samtalsklimatet noterades i RFSLs tidning *Följeslagaren* under tidigt 1960-tal:

Efter den stora klappjakten har hetsen mot den homosexuella minoriteten avtagit märkbart. Under de två senaste åren t.ex. har affärer blivit kända som i början på årtiondet skulle ha utbasunerats som jätteskandaler, men nu i den allmänna diskussionen fick betydligt rimligare proportioner. (*Följeslagaren* 1960)

Parallellt med det förändrade tonläget i media är det möjligt att spåra en förändring i brevskrivarnas ordval och attityder. Under tidigt 1960-tal går det att finna flera nya ord och uttryck för att uttrycka en lesbisk självförståelse och ett homosexuellt begär. Termer som "lesbisk" och "flickvän" (i bemärkelsen någon som brevskrivaren söker efter) dyker upp för första gången under det tidiga 1960-talet. Det är under samma period även möjligt att skönja en något mer positiv beskrivning av det lesbiska begäret i breven. Mia från Östertälje skrev i januari 1960:

Jag känner mej så ensam sedan mina vänner är på sitt håll, jag drömmer om en flickvän att dela mina känslor [*sic.*] med kanske är Er klubb en utväg för mej ur min ensamhet. (A.J, 1960-01-24, 730611/E/E1/E1D/4)

Värt att notera är att "flickvän" endast förekommer två gånger under

det som i dag återstår av femton års brevkorrespondens. Det annars helt dominerade sättet att omtala en kvinnlig partner under den studerade perioden är i stället med begreppet "väninna". Väninnebegreppet inbjuder dock, som Norrhem (2001, 145–6) påpekar, till misstolkningar. Relationen mellan två väninnor kan för den oinvigde avfärdas som en kamratrelation, medan relationen mellan kvinnor som benämner varandra som flickvänner är svårare att avfärda eller missförstå. Jag menar därför att valet av benämning på en samkönad partner går att förstå som en anpassning till, eller avståndstagande från, den heteronormativa genusordningen. Enligt Butler går denna ordning ut på att man/manligt och kvinna/kvinnligt är varandras motpoler som förväntas dras till varandra av ett ömsesidigt heterosexuellt begär. Butler (2006, 11) menar dock att våra genusidentiteter som män och kvinnor inte är produkter av medfödda kön, utan att dessa ska förstås som produkter av ständigt upprepade handlingar. De goda nyheterna är, enligt Butler, att detta öppnar för möjligheter till förskjutningar, eftersom upprepningar aldrig kan göras på exakt samma sätt igen. Upprepningar som görs fel kan innebära att de tvingande relationerna mellan kön, genus och begär ifrågasätts och rubbas. Jag menar att det kamouflerande benämmandet av en samkönad partner som en "väninna" var en godkänd språklig utsaga inom den heteronormativa ordningen eftersom begreppet i sin otydlighet inte ifrågasatte normen. Det var däremot inte "flickvän". Mias utsaga "jag drömmer om en flickvän", var därför en felaktigt upprepade handling och ett klart avsteg från den gängse (hetero)normen. Med begreppet visade Mia att hon var i sin fulla rätt att betrakta en annan kvinna som flickvän, på samma sätt som en heterosexuell man annars förväntas göra. Genom att benämna en framtida kvinnlig partner som "flickvän" och inte "väninna" bröt hon mot en oskriven regel som ingen tidigare tummat på i det undersökta brevmaterialet.

Begreppet lesbisk brukar härledas till ön Lesbos, där poeten Sapfo på 600-talet f. Kr. påstås ha haft en akademi för högättade kvinnor. Utifrån bevarade dikter har forskare spekulerat kring Sapphos sexuella läggning, vilket medfört att begreppet "sappisk" i vissa tider även använts för att beskriva homosexuella kvinnor. Mycket lite är dock känt

om Sapphos sexualitet (Rosenberg 2006, 21–3).

Pia Laskar (2004) har visat hur begreppet ”lesbisk” fyllts med olika innebörder och konnotationer allt sedan antiken. När termen *lesbienne* dök upp i det franska språket 1784 var det som ett adjektiv för samkönade handlingar mellan kvinnor. Nästan ett sekel senare, 1867, återkom begreppet men då som en feminin substantivform, vilket innebar att den faktiska utövaren hade fått en egen beteckning. Laskar (2004, 8–9) pekar på att detta inträffade samtidigt som termen ”homosexualitet” dök upp i Tyskland. Med andra ord, ”lesbisk” som substantiv slog igenom samtidigt som ”homosexuell” blev en egen kategori inom den moderna sexualvetenskapen. Under större delen av 1900-talet kom ”lesbisk” att fungera som en stigmatiserande beteckning för en abnorm kvinna. Laskar skriver att ordet förknippades med avvikelse, kriminalitet, straffansvar och mjuka och hårda korrigeringsinstrument. När termen etablerade sig i svenskt språkbruk under tidigt 1900-tal användes det för att nedvärderande beskriva kvinnor som klädde sig maskulint och ifrågasatte kvinnors sociala roll. Först med homofrigörelsen under 1960- och 1970-talen blev tillbakatagandet av de stigmatiserande begreppen ”lesbisk” och ”bög” en viktig del i den politiska kampen (Laskar 2004, 10).

Lesbisk var, enligt Ellis som var verksam under 1900-talets första decennier, den som förvärvat ett samkönat begär på grund av missnöje med sin roll som kvinna. Därtill fanns, enligt Ellis, ett annat slags homosexuell kvinna, den vars begär var en följd av hennes maskulina konstitution (Lundahl 2001, 86–7). Även i Sverige pågick under 1930- och 1940-talen diskussioner om hur den äkta homosexualiteten kunde särskiljas från den förvärvade. Problemen upphörde dock i och med att homosexualitet alltmer började betraktas som resultatet av dålig uppfostran och miljöskador (Lundahl 2005, 275).

Jag noterar i brevmaterialet att begreppet ”lesbisk” lyser med sin frånvaro under 1950-talet. Ingen brevskrivare kallade sig lesbisk, eller omtalade andra kvinnor som det. Först i januari 1960 dyker termen upp för första gången i samband med att en kvinna från Göteborg ansökte om medlemskap:

Sänder här några rader, med en vänlig förfrågan. Vad för villkor som fodras för att bli medlem i er förening för lesbiska kvinnor. I och med att man har den läggningen blir man mycket ensam, varför det skulle vara roligt att komma i kontakt med likasinnade. (M.J, 1960-01-12, 730611/E/E1/E1D/4)

Varifrån Göteborgskvinnan hämtat intryck till att använda begreppet framgår inte av det korta brevet. Noterbart är att hon använde termen som ett samlingsbegrepp för samtliga kvinnliga medlemmar. Hon gjorde med andra ord ingen uppdelning mellan ett lesbiskt förvärvat och ett homosexuellt medfött begär. I likhet med många brevskrivare från det föregående decenniet gav hon uttryck för ensamhet, men något i tonfallet var ändå förändrat. Med en nästan saklig ton konstaterade kvinnan att man i och med en homosexuell läggning blir mycket ensam. Jag tolkar formuleringen som att kvinnan hade en viss kunskap om hur livsvillkoren för andra lesbiska kunde se ut. Hon resonerade inte bara om sin egen ensamhet, utan om ensamheten som ett generellt problem för lesbiska. I brevmaterialet från det tidiga 1960-talet är det tydligt att många kvinnor hört talas om RFSL mer än en gång:

Jag är en ung flicka på 18 år som har sett Er förening nämnas flera gånger. Som ni kanske förstår känner jag mig dragen till kvinnor, men det är svårt att få kontakt med kvinnor som har samma känslor. (C.F, 1960-02-21, 730611/E/E1/E1D/4)

Som tidigare nämnts så förändrades talet om homosexualitet i media under den avgränsade perioden. Förutom att brevskrivarna började använda nya begrepp och uttryck noteras även en attitydförskjutning runt decennieskiftet. Tonen är något mindre skamsen och räddhågsen. Det framstår som om de kvinnor som vände sig till RFSL under det tidiga 1960-talet hade mer kunskap om RFSL och homosexualitet – liksom större insikt i hur livsvillkoren för andra homosexuella kunde se ut – än de kvinnor som skrev till förbundet under 1950-talet. Men kunskapen och insikten minskade inte känslorna av ensamhet och isolering.

En annan förändring är att flera brevskrivare berättade att de läst om RFSL vid flera tillfällen i tidningar och tidskrifter. Det fanns en nyvunnen djärvhet även om rädslan att bli avslöjad som homosexuell fortfarande höll många i sitt grepp. En ny medlem, Katja från Göteborg, snarast raljerade över frågan om hon kunde tänka sig att bli kontaktad av en så kallad kontaktman från RFSL:

Skulle bara vilja kommentera det Du skrev om medlemmar som har motiveringar mot att sätta sej i förbindelse med en kontaktman. Nog tycker jag att det tvärtom kunde vara en angenäm överraskning om kontaktmannen visade sig vara någon i ens nära omgivning, och risken för kontroverser vore väl tämligen liten då vi ju så att säga skulle sitta i samma båt. (R.K, 1962-10-15, 730611/E/E1/E1D/5)

Önskemål om att träffa andra homosexuella på hemorten blev allt vanligare bland RFSLs landsortsmedlemmar under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet. Lisa, en kvinna som var bosatt och anställd som lärare på en mindre ort i Småland, vände sig till förbundet med två specifika förslag. Hon var uttryckligen frustrerad över att det var så svårt att hitta träffpunkter för homosexuella utanför Stockholm. I ett brev från maj 1959 föreslog hon att medlemmar som inte bodde alltför långt från Värnamo, skulle träffas och ta "en 'fika' helt apropå" på en restaurang på ett givet datum och klockslag (H.A, 1959, datum saknas, 730611/E/E1/E1D/3).

Manliga medlemmar föreslogs dyka upp en timme senare. Hon föreslog även samma upplägg i Halmstad och Helsingborg på andra tidpunkter och träffställen. Planen önskade hon få publicerad i medlemmarnas klubbtidning *Albatross*:

Meningen med mitt experiment ligger inte i att först och främst söka upp en partner för eget behov utan snarare för att bryta isoleringen för alla dem som kanske nu vågar söka sig till likasinnade, men som inte har möjlighet eller kännedom om att göra detta på längre bort belägna ort. Utfaller således experimentet positivt (vilket jag redan i nästa nummer

hoppas kunna meddela) kan ju andra initiativtagare rekommendera lämpliga "centraler". (H.A, 1959, datum saknas, 730611/E/E1/E1D/3)

I samma brev föreslog Lisa att medlemmarna i klubben skulle skicka in adresser till restauranger, kaféer och andra träffpunkter där de visste att homosexuella brukade träffas. Dessa skulle sedan publiceras i klubbtidningen *Albatross* som skickades ut till alla medlemmar. Hennes båda förslag möttes av entusiasm från förbundets sida.

Fel begär i fel kropp

En tendens är att kvinnorna i breven åren efter 1960 blev mer explicita kring sin sexualitet. Det kan tolkas som ett uttryck för mer liberala samhällsvindar, men även som en effekt av att talet om homosexualitet i media blivit vanligare och mer nyanserat än det varit under föregående decennium. I december 1962 kom den gifta kvinnan Elin med en vädjan om hjälp:

Mitt stora problem är emellertid att jag i sexuellt avseende känner en stark, oöverbärande dragning till mitt eget kön. Det har varit så alltsen jag var flicka. Jag har verkligen försökt, även med hjälp av läkare att övervinna mitt problem men förgäves. Jag har en mycket stark sexualdrift, riktad mot mitt eget kön, och min enda möjlighet är att tillfredsställa mig själv. (J.B, 1962-12-08, 730611/E/E1/E1D/5)

Den schweiziske läkaren Auguste Forel beskrev i sitt verk *The Sexual Question* (1931), som utkom i flera utgåvor under 1900-talets första decennier, att den inverterade kvinnan hade psykopatiska drag samt omätligt stor sexuell aptit. Hon gick gärna iförd uniform och manskläder och hon utgjorde en fara eftersom hon faktiskt kunde förföra normala kvinnor till homosexuellt beteende (Forel 1931, 252). Forel kopplade i en vidare mening samman nymfomani med homosexualitet hos kvinnor (Lundahl 2001, 130-1). Flera brevskrivare under tidigt 1960-tal betonade att de upplevde sin sexualitet som mycket stark. I vilken mån Forels teorier influerat kvinnornas självbeskrivningar är givet-

vis svårt att säga. Men intressant är att denna, för brevmaterialet, helt nya koppling mellan stark könsdrift och homosexuell läggning dyker upp under det tidiga 1960-talet. Kristina från Flen skrev följande:

Jag har även ett mycket starkt erotiskt intresse. Jag hoppas att jag kan skriva så här uppriktigt och Ni förstår att jag längtar efter kvinnor på grund av min starka könsdrift. (M.Ö, 1961, datum saknas, 730611/E/E1/E1D/4)

En kvinna från Kalmar, som vände sig till RFSL efter att hon läst om förbudet, vädjade desperat om hjälp:

[N]i förstår mig nog snälla ni glöm ej mig jag är hyper sexuell. (M.N, 1960-02-22, 730611/E/E1D/4)

Noterbart är att kvinnorna med denna beskrivning av sitt erotiska begär bröt med rådande förväntningar kopplade till deras genus. Förutom att åtrå andra kvinnor beskrev de sin könsdrift som stark. En instans som RFSU argumenterade exempelvis i sitt rådgivningsmaterial att mannens drift var tydligt närvarande, inriktad på att erövra och penetrera, medan kvinnans sexualitet beskrevs som undertryckt och i behov av att väckas (Lundahl 2001, 271).

En möjlig tolkning är att kvinnorna med denna betoning på sin starka lust försökte göra sitt homosexuella begär mer begripligt. Inom ramen för den heterosexuella ordningen söker ett starkt och erövrande begär – förväntningar som kopplades samman med ett manligt genus – till sin kompletterande motsats, det kvinnliga/kvinnan. Det går alltså att förstå detta som att kvinnorna, genom att beskriva vad de upplevde som en stark könsdrift hos sig själva, försökte begripliggöra attraktionen till andra kvinnor inom ramen för den heterosexuella normen.

RFSU återkom i sitt rådgivningsmaterial ofta till vissa särskilt problematiska tillstånd i det heterosexuella samlivet. Det ena kallades könskyla och tillskrevs kvinnor, det andra kallades könssvaghet och drabbade män. I kvinnornas fall handlade det enligt RFSU om en form

av ångest som hindrade kvinnan att ”smälta samman med mannen”. Tillståndet hade psykologiska orsaker och kunde exempelvis spåras till en skamfylld syn på sexualitet, rädsla för oönskad graviditet och manlig nonchalans. Den manliga motsvarigheten – könssvaghet eller impotens – definierades som erektionsstörningar och tidig sädesavgång (Lennerhed 2002, 152, 155).

Lundahl (2005, 277–9) har i RFSUs rådgivningsmaterial från 1930- och 1940-talen funnit stora likheter i förbundets förklaringar till kvinnlig homosexualitet och till könskyla. Det handlade i båda fallen om en störd könssubjektivitet som tagit sig uttryck i manshat och rädsla för den traditionella kvinnorollen och barnalstring. I *Populär tidskrift för sexuell upplysning*, en tidskrift som stod RFSU nära, förklarades homosexualitet med att vägen till det andra könet var blockerad. Det var ett uttryck för att sexualiteten stannat på ett infantilt stadium. Blockeringen kopplades hos homosexuella kvinnor samman med en ovilja mot män och, än mer specifikt, mot samlaget. Lundahl menar att könskylan och homosexualiteten, manifesterade i form av en ovilja mot att acceptera könsens olika roller, utmanade ordningen för kön och sexualitet. Därför behövde oviljan patologiseras. Genom att beskriva homosexualiteten som ett heterosexuellt misslyckande kunde ordningen mellan könen och normaliteten upprätthållas. Brevskrivaren Eva från Västerås såg en koppling mellan sina underlivsproblem och sitt öintresse för män:

Jag är gift sedan 11 år tillbaka men efter två stora underlivsoperationer och diverse hormoninjektioner har jag tappat all lust för män och blivit mer intresserad av det kvinnliga könet. Min man och jag lever trots allt ett ganska lyckligt kamrätatskap. Jag hoppas att genom Er kunna nå en kvinna som jag kan få till en verkligt god kamrat och med henne kunna dryfta mina bekymmer. (R.L, 1958-02-04, 730611/E/EI/EID/3)

Som nämnts ovan gjordes den homosexuella kvinnan begriplig först när hennes begär kunde betraktas som ett heterosexuellt misslyckande, som en störning i könssubjektiviteten. Lundahl (2001, 176–7) menar att denna tolkning möjliggjordes av att förklaringsmodellerna genom-

gick ett skifte under 1940-talet. Från att ha fokuserat på konstitutionella orsaker började de alltmer koncentreras på psykologiska faktorer. Jag har funnit att dessa begripliggörande förklaringar blev mer synliga i kvinnornas brev under sent 1950-tal och tidigt 1960-tal. I Evas fall hade utvecklingsfelet uppstått efter underlivsoperationer och hormoninjektioner medan Kristina från Flen längtade efter kvinnor på grund av sin starka könsdrift.

Avslutning

Denna undersökning visar att många av de kvinnor som vände sig till RFSL i privata brev under perioden 1950 till 1965 gav uttryck för en självförståelse som bar spår av samtida föreställningar om kvinnlig homosexualitet. Tydligast kommer detta till uttryck i brevskrivarnas frekventa användande av begreppet ”problem” för att beskriva sig själva. De samtida debatterna under 1950-talet – både mediala och vetenskapliga – som omgav de brevskrivande kvinnorna genomtyrades av avståndstagande och problematiserande av homosexuella (framför allt män) och homosexualitet.

Butler menar att regulativ makt är processer som danar och ger existens åt subjektet. Kvinnor som vände sig till RFSL under undersökningsperioden beskrev ofta att de bar på ett stort och olösligt problem – som kunde bli lättare att hantera om de fick hjälp att komma i kontakt med andra i samma situation. Utifrån de kategorier som fanns att tillgå inom medicin och sexualvetenskap var utgången nästintill given – att betrakta sig som homosexuell var synonymt med att bära på ett stort och olösligt problem. Noterbart är att problemet alltid avsåg dem själva – aldrig den genusordning och heteronorm som förutsätter att kvinnor ska uppträda som kvinnor och begära män. Den problemorienterade självbeskrivningen framträder under samtliga år i studien. Jag menar att denna problemfokusering, liksom beskrivningar av äktenskapliga misslyckanden, sexuella störningar och personliga misslyckanden, bör tolkas som uttryck för den genusordning och heteronorm som under den studerade perioden stämplade lesbiska kvinnor som obegripliga och sjuka.

En utgångspunkt i undersökningen är begreppet identitetsforme-

ring, som handlar om att förhålla sig till och införliva den andre i sin egen identitet, det vill säga att positionera sig gentemot vad man *inte* är. Kvinnorna skrev, med stark betoning på ensamhet och problem, att de stod i en klass för sig – utskuffade eller av egen vilja placerade vid sidan om den stora gemenskapen av människor. Jag vill dock understrykas att tonen hos brevskrivarna förändrades när de lyckades få kontakt med andra lesbiska. Det finns flera exempel på kvinnor som via kontaktannonser i RFSLs publikationer och genom brevväxling med andra kvinnor utvecklade kontaktnät över hela Sverige. Beskrivningar av ensamhet och isolering tonades ned när brevskrivarna utvecklade relationer med andra kvinnor.

Intressant är att två brevskrivare i materialet uttryckligen positionerade sig som onormala i relation till andra normala – underförstått heterosexuella – människor. De markerade samtidigt distans till kategoriseringarna genom att sätta citationstecken runt onormal och låta begreppet föregås av ett *så kallat*. En av kvinnorna gav uttryck för att homosexuella många gånger var mer normala än heterosexuella. Exemplet tydliggör hur brevskrivarna kunde låta sig definieras av kategoriserande begrepp (normal/onormal) och samtidigt göra motstånd mot desamma.

Jag har funnit att det går att skönja en brytning i fråga om kvinnornas jag-presentation under det tidiga 1960-talet jämfört med föregående decennium. Vad som sker är att de brevskrivande kvinnorna började använda delvis nya begrepp i korrespondensen med RFSL för att beskriva sig själva. Termer som "lesbisk" och "flickvän" (i bemärkelsen någon som brevskrivaren söker efter) dyker upp för första gången. Det är under samma period även möjligt att skönja en något mer positiv beskrivning av lesbiskt begär i breven, även om skildringarna av ensamhet och isolering kvarstår. Jag tolkar detta som om talet om homosexualitet blivit vanligare i media och att samtalstonen om homosexuella blivit mer nyanserad på bara några år runt decennieskiftet.

I brevmaterialet framgår att frustrationen över tystnaden och diskretionen blev allt större bland många lesbiska kvinnor i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet. Frågor om mötesplatser för lesbiska utanför

Stockholm återkom allt oftare. Jag noterar också att flera kvinnliga brevskrivare började rikta sig utåt för att söka nya kontakter och vänskaper. Ett par kvinnor föreslog att deras adresser lämnades ut till andra kvinnliga medlemmar (under förutsättning att dessa verkade pålitliga) och en av dem var också villig att öppna sitt hem för samkväm. En tredje, som var uttalat trött på svårigheterna att hitta likasinnade utanför Stockholm, skrev till klubbtidningen *Albatross* och föreslog att medlemmar i RFSL skulle träffas på ett givet klockslag på en särskild restaurang. Jag menar att dessa företeelser som uppstod under slutet av 1950-talet och tidigt 1960-tal – de nya begreppen, frustrationen över tystnaden, liksom planerna och strategierna för att träffas i både det privata och det offentliga – ska tolkas och förstås som motståndshandlingar mot den heteronormativa ordningen. Intressant i denna undersökning har varit att se hur lesbiska kvinnor i ett så strängt heteronormativt samhälle som 1950- och 1960-talens Sverige, där homosexualitet klassades som psykisk sjukdom och kvinnlig homosexualitet omgärdades av omfattande tystnad, faktiskt hittade mötesplatser och vägar till gemenskap med likasinnade – och vad denna möjlighet till identifikation med andra faktiskt gjorde med deras självförståelse.

Min slutsats är att det sena 1950-talet och det tidiga 1960-talet markerar starten för lesbiska kvinnors första trevande steg ut ur den privata sfären för att möta okända likasinnade i det offentliga.

CECILIA HEDLUND är nyhetsreporter på SVT Sörmland och har en fil.mag. i historia. Artikeln bygger till stora delar på hennes magisteruppsats, ”Männτρο hon är homo?»: Om lesbiska kvinnors identitetsformering och livsvillkor 1950–1965”. Uppsatsen i sin helhet går att ladda ned via <http://sh.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A738239>.

REFERENSER

Riksarkivet (RA):

RFSLs arkiv

730611/E/EiD/1 Korrespondens med privatpersoner 1950–1953.

730611/E/EiD/2 Korrespondens med privatpersoner 1954–1957.

730611/E/EiD/3 Korrespondens med privatpersoner 1956–1959.

730611/E/EiD/4 Korrespondens med privatpersoner 1960–1961.

730611/E/EiD/5 Korrespondens med privatpersoner 1962–1963.

730611/E/EiD/6 Korrespondens med privatpersoner 1964–1967.

Tidskrifter

Följeslagaren. 1956. årgång 2, mars.

Följeslagaren. 1957. nr 1, april.

Följeslagaren. 1958. årgång 4, nr 2 april–juni.

Följeslagaren. 1960. årgång 6, nr 3–4.

Andreasson, Martin. 2000. "Samhällsfara eller samhällsgrupp? Riksdagens syn på homo- och bisexuella." I *Homo i folkhemmet: Homo- och bisexuella i Sverige 1950–2000*, redaktör Martin Andreasson, 36–58. Göteborg: Anamma.

Butler, Judith. 2006. *Genus ogjort: Kropp, begär och möjlig existens*. Stockholm: Norstedts Akademiska.

–. 2007. *Genustrubbel: Feminism och identitetens subversion*. Göteborg: Daidalos.

Ehn Knoblock, Inger. 1999. "Om jag möjligtvis kan vill jag bli en annan: Homosexuella kvinnor skriver till RFSU." *lambda nordica* 5.2–3:61–76.

Forel, Auguste. 1931. *The Sexual Question: A Scientific, Psychological, Hygienic and Sociological Study*. New York: Physicians and Surgeons Book Company.

Fuss, Diana. 1994. *Identification Papers*. London: Routledge.

Laskar, Pia. 2003. "L-ordet: Från murarverktyg till diskursivt tvång." *lambda nordica* 9.4:6–17.

Lennerhed, Lena. 1994. *Fribet att njuta: Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. Stockholm: Norstedt.

–. 2000. "Rätten att vara annorlunda: Homosexualitet i sextioalets debatt." I *Homo i folkhemmet: Homo- och bisexuella i Sverige 1950–2000*, redaktör Martin Andreasson, 132–41. Göteborg: Anamma.

–. 2002. *Sex i folkhemmet: RFSUs tidiga historia*. Hedemora: Gidlund.

–. 2005. "Heterosexualitetens omvandlingar." I *Queersverige*, redaktör Don Kulick, 234–54. Stockholm: Natur och Kultur.

Lindholm, Margareta, och Arne Nilsson. 2002. *En annan stad: Kvinnligt och manligt homoliv 1950–1980*. Göteborg: AlfabetaAnamma.

Lundahl, Pia. 2001. "Intimitetens villkor: Kön, sexualitet och berättelser om jaget."

- Avhandling, Lunds universitet.
- . 2005. "Den blockerade sexualiteten: Kvinnors inkorreakta begär 1930–1960." I *Queer-sverige*, redaktör Don Kulick, 261–84. Stockholm: Natur och Kultur.
- Norrhem, Svante. 2001. *Den hotfulla kärleken: Homosexualitet och vanlighetens betydelse*. Stockholm: Carlsson.
- Norrhem, Svante, Jens Rydström, och Hanna Winkvist. 2008. *Undantagsmänniskor: En svensk HBT-historia*. Stockholm: Norstedts Akademiska.
- Rosenberg, Tiina. 2006. *L-ordet: Vart tog alla lesbiska vägen?* Stockholm: Normal.
- Söderström, Göran. 1999. "En aktiviströrelse växer fram." I *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860–1960*, redaktör Göran Söderström, 388–99. Stockholm: Stockholmia.
- Wasniowski, Andréaz. 2007. *Den korrekta avvikelsen: Vetenskapsanvändning, normaliseringssträvan och exkluderande praktiker hos RFSL, 1950–1970*. Umeå: Holzweg.

ABSTRACT

The article focuses on the construction of an identity among lesbian women during 1950 to 1965. My starting point is that identity, such as lesbian or any other identity, is formed in relation to other people and groups, as well as to society. The source material is based on letters written by women to Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (a Swedish organization for lesbians and gays). The theoretical approach is queer theory.

In summary: I have found that the women in this study to a great extent formed their identity in relation to prevailing scientific ideas that claimed to explicate homosexuality.

The most apparent example is the common use of the term "problem" in the letters. When the letter writers try to explain who they are, whom they are looking for, and what kind of circumstances they live in, the word "problem" is used frequently. The contemporary debate during the 1950s – in media as well as in science – was characterized by revulsion toward homosexuals and a constant problematizing of homosexuality. Based on the categories for identification that were available for a lesbian woman during the defined period, the output was predictable; identifying as a lesbian was synonymous with having a huge and insolvable problem.

Disappointments in marriage and personal failures were stressed by the women writers in order to explain their lesbian desires. Some of them also

put equal weight on the relationship between a strong sexual drive/nymphomania and homosexuality.

New words for explaining homosexuality and same-sex desire emerge in the letters from the early 1960s. It is also possible to distinguish a more positive picture of lesbian desire compared with the previous decade.

Keywords: lesbiskhet, identitetsformering, Judith Butler, RFSL, 1950-tal, 1960-tal, brevkorrespondens